

**В.Ю. Прокопенко, д-р екон. наук, професор, директор
Міжнародний інститут інноваційних освітніх технологій**

**Міщенко В.С., канд. екон. наук, старший викладач кафедри фінансів
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва**

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто теоретичні підходи і практику реформування пенсійних систем країн світу. Узагальнено міжнародний досвід державного регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем. У статті аналізується досвід європейських країн щодо реформування пенсійної системи у контексті можливості його застосування в реаліях сучасної України. Зокрема, розглядаються пенсійні системи окремих країн ЄС, які базуються на трирівневих моделях, що включають солідарно-розподільну схему із забезпеченням базового рівня пенсії та накопичувальну (обов'язкову і добровільну) і поєднуються в різних варіантах.

Стаття містить висновок, що для нашої країни подальше вивчення досвіду європейських країн і вдалих конструктивних рішень буде корисним для їх застосування в процесі побудови і реформування власної пенсійної системи, що дозволить уникнути негативних тенденцій, обумовлених соціально-економічними та демографічними реаліями сучасного суспільства.

***Ключові слова:** пенсійна система, солідарна схема, накопичувальне пенсійне страхування, моделі пенсійних систем.*

Постановка проблеми. В Україні не доведено до логічного завершення процес реформування пенсійної системи. На сьогодні вона не здатна забезпечити адекватного заміщення пенсією заробітку, втраченого у зв'язку зі старістю, та запобігти поширенню бідності серед людей похилого віку. Тому питання вдосконалення державного регулювання фінансового забезпечення пенсійної системи України є актуальним. Порядок, при якому пенсії виплачуються за рахунок соціальних внесків найманих працівників, відомий як солідарна пенсійна система, за кілька поколінь став настільки звичним, що більшість людей, навіть експертів, не уявляють собі можливості від нього відмовитися. Для

цього важливо врахувати вже існуючий, перевірений практикою досвід країн світу, визначальне місце серед яких належить країнам Європейського Союзу, і доцільно використати його в Україні як орієнтир для вдосконалення державного регулювання вітчизняної пенсійної системи. Враховуючи, що умови функціонування пенсійних систем постійно змінюються, ця проблема залишається актуальною та потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням і вирішенням питань, пов'язаних з пенсійним забезпеченням, займалися: О. Бісмарк, У. Беверідж, Х. Пін'єра, М. Таннер, Ф. Баррето, В. Беренс, Р. Пайк, Д. Франко, Т. Мунзі та ін. Значний внесок у цю справу зробили дослідники та науковці у різних галузях, зокрема В. Бессараб, І. Гнибіденко, М. Кравченко, О. Крентовська, Е. Лібанова, Б. Надточій, А. Нечай, В. Скуратівський, В. Толуб'як та ін. Попри значний науковий доробок та широкий спектр питань, які вже були висвітлені, у вітчизняній науці окремі питання реформування системи пенсійного забезпечення потребують подальшого вивчення з урахуванням модернізації пенсійного законодавства України.

О. Бісмарк і У. Беверідж першими впровадили розподільну і накопичувальну пенсійну систему в Пруссії і в Великобританії. Х. Пін'єра в 1980-х роках проводив пенсійну реформу в Чилі в частині переходу до накопичувальної пенсійної системи, а М. Таннер займався моделюванням процесів такого переходу. Ф. Баррето досліджував питання реформування пенсійних систем країн Латинської Америки. В. Беренс працював над питаннями формування раціонального інвестиційного портфеля пенсійних фондів. Д. Франко і Т. Мунзі брали участь в розробці пріоритетних напрямків політики ЄС в області пенсійного забезпечення.

Однак такі невід'ємні частини комплексного аналізу ПС, як аналіз становлення, питання реформування, наслідки реформ і аналіз чинників, які впливають на стійкість пенсійної системи, недостатньо розкриті в світовій літературі в зв'язку з тим, що більшість авторів обмежується судженнями про перехід до накопичувальних пенсійних систем, виходячи з досвіду розвинених країн. Теоретичною основою дослідження слугували роботи зарубіжних і вітчизняних організацій і вчених в галузі пенсійного забезпечення, пенсійних фондів та інвестування пенсійних коштів, а також офіційні документи Європейської комісії і України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення досвіду європейських країн щодо реформування пенсійної системи у контексті можливості його застосування в реаліях сучасної України.

Виклад основного матеріалу досліджень. Перша в історії державна пенсія виплачувалася ще в Римській республіці при Юлії Цезарі. Причиною введення пенсії стала необхідність державного забезпечення військових. Цей експеримент не був успішним, так як через кілька століть після введення таких виплат настав дефіцит державного бюджету, що стало однією з причин падіння Римської імперії [1].

У Франції пенсійне забезпечення було введено в 1673 р. для офіцерів військово морського флоту. Першою офіційною пенсією, яка охоплювала всі верстви населення, стала «Солідарна державна пенсія», введена в 1889 р. канцлером Пруссії Отто фон Бісмарком. Запропонована модель передбачала обов'язкове соціальне страхування та внесення внесків роботодавцями, а також залежність розміру виплат від розмірів зарплати конкретного працівника. У Великобританії пенсійне забезпечення з'явилося в 1889 р., в США федеральна система пенсійного страхування була введена в 1935 р, при цьому для державних службовців пенсії були передбачені ще в 1915 р. Досвід Чилі показав, що з часом перші пенсійні системи, засновані на використанні розподільчого принципу, втрачали свою актуальність і ставали економічно неспроможними, що викликало необхідність їх реформування в розвинених країнах у другій половині ХХ століття. Стимулами до активізації процесів реформування пенсійних систем послужили економічні, соціальні, політичні та історичні чинники. Вони вплинули на становлення основних пенсійних систем, які можна класифікувати як державні та приватні. Тому виділяють наступні категорії пенсійних систем: повністю державні (Італія, Сінгапур), державні з елементами приватного пенсійного забезпечення (США, Канада, Німеччина), приватні з елементами державного пенсійного забезпечення (Великобританія, Японія), повністю приватні пенсійні системи (Чилі).

При цьому на практиці в більшості випадків не вдається точно класифікувати пенсійні системи в другу і третю категорії, тому що такі групи близькі один до одного і є суміжними. У зв'язку з цим другу і третю категорію визнають як змішану, т. е. державно-приватну, з огляду на частку впливу державного і приватного секторів [1].

Таким чином, в залежності від методів фінансування пенсійні системи можна згрупувати як розподільні, накопичувальні і змішані. В розподільчій системі виплати пенсій здійснюються за рахунок поточних відрахувань роботодавців і (або) працівників. Таку систему можна вважати повною мірою чутливою до змін зовнішньої кон'юнктури. Крім того, вона не є самостійною, тому що повністю залежить від зовнішнього фінансування.

До кінця 1980-х років в світі існувало близько шістдесят державних пенсійних систем, з них три чверті були виключно розподільними. Разом з тим в багатьох країнах спостерігається тенденція переходу до накопичувального компоненту, який згодом може привести до повної відмови від розподільної пенсійної системи і метою впровадження якого є отримання самостійної пенсійної системи.

Зазначені тенденції обумовлені в першу чергу демографічною кризою, з яким зіткнулися розвинені країни. Відповідно до прогнозів очікується, що до 2050 р. фінансове навантаження на працююче населення, яка забезпечує фінансування пенсіонерів в розподільчій системі, приблизно подвоїться. Фінансова економічна криза 2008-2009 рр. привів до неспроможності розподільних пенсійних систем внаслідок утворення дефіциту грошових коштів через зростання рівня безробіття та скорочення виробництва що, в свою чергу, сприяло зменшенню дохідної частини бюджету ряду розвинених країн.

Обсяг ВВП країн ОЕСР в 2008 р. скоротився в порівнянні з 2007 р. більш ніж на 2 %, а в 2009 р. в порівнянні з 2007 р. на 7 %. Зростання рівня безробіття в період з 2007 р. по 2010 р. був більш 3,5 % і досяг 9 %. Дефіцит бюджету країн ОЕСР в 2009 і 2010 рр. склав більше 8 %, тоді як в 2007 р. такий дефіцит був на рівні менше 1,5 %.

Накопичувальна пенсійна система в чистому вигляді функціонує в Чилі, Мексиці і Казахстані. У більшості розвинених країн пенсійні системи являють собою комбінацію розподільчої та накопичувальної систем, тобто змішану пенсійна система [2]. У країнах ЄС найбільші збитки отримали пенсійні фонди Ірландії, Бельгії та Угорщини, найменші - Словаччини, Німеччини і Чехії [2].

Розподільні пенсійні системи відрізняються від накопичувальних способами фінансування і залежністю від демографічних змін. У розподільчих системах виплати здійснюються за рахунок поточних надходжень, і має місце пряма залежність від демографічних умов унаслідок забезпечення пенсіонерів працюючим населенням. Накопичувальні системи нечутливі до демографічних змін внаслідок індивідуального формування пенсійного капіталу учасниками, а виплати проводяться за рахунок коштів, акумульованих на особистих рахунках.

Як зазначалося вище, на поточний момент в більшості розвинених країн переважає змішаний тип пенсійних систем, що, серед інших чинників, обумовлено неможливістю миттєвого впровадження накопичувальної пенсійної системи, так як потрібно тривалості період часу для накопичення коштів населенням.

Починаючи з 2000 р. Європейською комісією проводиться реформування пенсійних систем держав - членів ЄС, яке обумовлено прогнозним зростанням тривалості життя населення ЄС і відповідними ризиками. Реформування торкнулося практично всі країни ЄС, а кращі результати, за оцінками ЄК, були досягнуті в Іспанії, Італії та Чехії. На основі стратегії «Європа 2020» планується досягнення рівня зайнятості 75% населення і скорочення його частини, що знаходиться за межею бідності, з 124,5 млн до 20 млн осіб (24,8% населення ЄС), що також залежить від вищевказаних реформ пенсійних систем.

У країнах ЄС має місце висока відмінність між витратами на утримання державного і приватного рівнів національних пенсійних систем держав-членів. Максимальна частка ВВП на утримання державної компоненти пенсійна система в 2016 р. була характерна для Греції (16,2 %), мінімальна - для Нідерландів (6,9 %) (табл. 1).

Найбільша динаміка зростання витрат на утримання державного елемента ПС за період 2013-2060 рр. спостерігається в Люксембурзі (42,6 %), Мальті (33,3 %) і Словенії (29,7 %), що є істотним збільшенням витрат зазначених країн на державне пенсійне забезпечення і вказує на відсутність самофінансування системи. Найбільші витрати на утримання приватної складової пенсійної системи у Нідерландах (5,3 % ВВП), Великобританії (5,1 % ВВП) і Данії (3 % ВВП), що свідчить про відсутність повністю самофінансуванням приватної складової пенсійної системи.

В Італії, Чехії та Франції засобом досягнення збільшення тривалості трудового життя служить зростання мінімального трудового стажу, в Португалії населення стимулюється до накопичень, від суми яких залежить розмір встановлюється пенсії, інші країни ЄС досягають мета за рахунок збільшення віку виходу на пенсію. Значення віку виходу на пенсію по країнам ЄС в 2013 р. і прогнозовані значення на 2060 р. представлені в табл. 2.

Дані табл. 1 показують, що максимальне зростання пенсійного віку до 2060 р. прогнозується в Чехії (до 69,3 років), Словаччини (до 67,8 років) і Данії (до 72,5 років). У Фінляндії і Швеції зростання відсутнє. В ЄС спостерігається тенденція зрівнювання пенсійного віку у чоловіків і жінок. Диференціація за гендерною ознакою до 2060 р. яка складе 2 роки, прогнозується тільки в Болгарії і Румунії.

Пенсійне забезпечення деяких країн світу

Країна	Пенсійна система	Середній заробіток працівника, USD	Державні пенсійні витрати, % від ВВП країни	Середня тривалість життя, років	Населення старше 65 років, % від населення
Австралія	Система пенсійного доходу має три компоненти: - пенсія за віком/державна пенсія, фінансується за рахунок загальних доходів від оподаткування; - трудова пенсія/ корпоративна (обов'язкова), діє з 1992 р. - особиста пенсія / накопичувальна (добровільна), пенсійні накопичувальні рахунки або інші рахунки, що пропонують страхові та депозитні установи.	65 195	3,5	82,4	15,0
США	Система пенсійного доходу має три компоненти: - пенсія, пов'язана з доходами (прогресивна формула). - цільова, додаткове дохідне забезпечення (Supplemental Security Income). - добровільна приватна пенсія, ставка внеску 9%). Коефіцієнт заміщення 90% при місячному доході 816 USD.	50 075	6,7	78,9	14,7
Велико-британія	Державна схема має два рівні (базова пенсія з фіксованою ставкою та додаткові дохідні пенсії (an earnings-related additional pension)), які доповнюються великим добровільним приватним пенсійним сектором. Державна схема в даний час реформується в базову пенсію з фіксованою ставкою. Для бідних пенсіонерів розроблена система неподаткового доходу – пенсійні кредити.	55 539	5,6	80,4	18,1
Швеція	Пенсійна система складається трьох рівнів: умовно-накопичувальний (a pay-as-you-go), накопичувальний (персональний) та добровільний. Умовно-накопичувальна пенсія складається із внесків, що складають 16 % від усіх доходів громадян країни. Нарахування умовно-накопичувальної пенсії відбувається по досягненню 61 року. Персональна накопичувальна пенсія формується з відрахувань від заробітної плати в розмірі 2,5 % на індивідуальний рахунок.	52 272	7,4	81,7	20,0
Японія	Державна пенсійна система має два рівні: базова з фіксованою ставкою схема та професійні пенсійні схеми. Базова та професійна пенсія індексується до чистої середньої заробітної плати, доки пенсіонер не досягне 67-річного віку, та індексується до цін після 68 років.	40 765	10,2	83,5	26,4

Джерело: [5-9].

2 Значення віку виходу на пенсію в країнах ЄС у 2013 та 2060 рр.

Країна	Чоловіки, років			Жінки, років		
	2013 р.	2060 р.	Різниця	2013 р.	2060 р.	Різниця
Чехія	62,7	69,3	6,6	59,7	69,3	9,6
Словаччина	62	67,8	5,8	58,3	67,8	9,5
Данія	65	72,5	7,5	65	72,5	7,5
Італія	66,3	70	3,7	62,3	70	7,7
Німеччина	65,3	67	1,7	65,3	67	1,7
Фінляндія	66	66	-	66	66	-
Швеція	67	67	-	67	67	-

Джерело: [1].

При реалізації заходів щодо збільшення пенсійного віку також необхідно створення умов праці для літніх працівників, які повинні передбачати додаткові робочі місця і відповідні освітні програми в частині підвищення кваліфікації і професійної підготовки [4]. Так, наприклад, в Німеччині понад 30 % компаній використовує працю літніх працівників, які, як правило, виконують функції наставників молодих працівників і передають свій професійний досвід за допомогою взаємодії в проектних групах, а 15 % компаній проводить професійну підготовку літніх працівників [4].

Ще одним заходом збільшення тривалості трудового життя в ЄС є скорочення частки використання населенням дострокового пенсійного забезпечення і відповідних пільг. Ця проблема може виникнути в країнах з фіксованим трудовим стажем. Таким чином, реформування національних пенсійних систем країн ЄС в частині збільшення часу трудової активності є одним з головних напрямків політики ЄС в галузі пенсійного забезпечення, метою якого виступає залучення додаткового фінансування таких систем і виконання прийнятих перед населенням зобов'язань. При цьому розглянуті заходи можуть створювати дискримінаційні умови для населення різного віку, а також підірвати довіру населення до державного апарату і пенсійної системи внаслідок невиконання зобов'язань, гарантованих на момент вступу в систему пенсійного страхування.

Однак, якщо розібратися, то така система не лише не природна, а зовсім навпаки, економічно необґрунтована й принципово нежиттєздатна в довгостроковій перспективі. І що швидше її замінити чимось іншим, то меншою буде шкода. На перехідний період необхідно визнати за державою

всі залишкові зобов'язання нинішньої пенсійної системи (у тому числі й уже нараховані ще працюючим громадянам), але податок на працю протягом кількох років скасувати, і надалі фінансувати їх за рахунок інших джерел. Можливості для цього є з урахуванням того, що на даний момент держава у нас перерозподіляє 44,5 % від ВВП - більше, ніж у Німеччині. І якщо терміново не зменшити цього навантаження, то економіка зможе хіба що тільки повзти на 3–4 % на рік – як у розвинених країн з їхніми величезними державами. «Власні надходження ПФУ» становлять якраз близько 5–6 % від ВВП у різні роки, от на них і треба для початку скоротити видатки. Частина з них — майже 2 % від ВВП — скоротяться автоматично, оскільки ці гроші уряд зараз перераховує ПФУ як ЄСВ за бюджетників, тобто просто перекладає їх з однієї кишені в іншу.

Поступово, у міру досягнення пенсійного віку новими когортами й зростання економіки, навантаження на бюджет знижуватиметься, адже, на відміну від повноцінної пенсії, покликані захистити тільки від абсолютної бідності, їх достатньо індексувати на інфляцію, щоправда, спочатку збільшивши до реального прожиткового мінімуму. Для цього необхідно провести зміни в порядку нарахування пенсій: нарахування пенсій та ведення «пенсійних справ» віддати на аутсорсинг потужним ІТ-компаніям. Другий накопичувальний рівень пенсійної системи передати в управління компанії з управління пенсійними активами. Третій добровільний рівень - недержавні пенсійні фонди - убезпечити від банківських банкрутств, чітко виокремивши їх кошти від ліквідаційної маси перед передачею на заклання до Фонду гарантування вкладів, створити єдиний регулятор пенсійного ринку, покінчивши з розпорошенням державного нагляду, а також переглянути застарілу структуру дозволених напрямків розміщення пенсійних активів. Треба застосовувати нові сучасні проривні технологічні та фінансові підходи, інакше чорна дірка пенсійного майбутнього поглине і бюджет держави і її громадян – як теперішніх пенсіонерів, так і тих ,хто своїми внесками та податками фактично їх забезпечує.

Висновки. Це дослідження дозволило встановити, що в залежності від методів фінансування пенсійні системи можна класифікувати як розподільчі, накопичувальні і змішані. І розподільна, і накопичувальна системи мають позитивні і негативні сторони. розподільна пенсійна система ставить за мету реалізацію механізму захисту від бідності, але в той же час вона не адаптована до демографічних змін. В якості мети накопичувальної пенсійної системи виступає економічна ефективність, яка властива країнам з ринковою економікою. За результатами аналізу ключових показників пенсійних систем країн Європейського Союзу встановлені значні відмінності національних пенсійних систем, які

виражаються в різниці між розміром пенсійних виплат і динамікою тривалості життя, а також у високій диференціації обсягів видатків на зміст і резервів пенсійних коштів. В якості пріоритетних напрямів політики ЄС в галузі пенсійного забезпечення слід збільшення тривалості трудового життя, метою якого є залучення додаткового фінансування пенсійних систем, і виконання прийнятих перед населенням зобов'язань, а також збільшення частки накопичень пенсійних систем, що надає суттєві надбавки до пенсій учасників пенсійних систем.

На прикладі зарубіжного досвіду виділені такі пріоритетні напрямки вдосконалення вітчизняної пенсійної системи, як ведення другого накопичувального рівня пенсійної системи та створити єдиний регулятор пенсійного ринку, а також подальший розвиток інституту недержавного пенсійного забезпечення.

Бібліографічний список: 1. Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід URL: http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf. 2. Махмудов Х.З., Даценко В.В. Зарубіжний досвід формування пенсійного страхування в Україні URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2011_1/Mahmudov.pdf. 3. World Bank. Inverting Pyramid: Pension Systems Facing Demographic Challenges in Europe and Central Asia. Washington DC. 2014. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17049>. 4. Whitehouse E. Pensions and the crisis. Paris: OECD, 2009. 8 p. URL: <https://www.business.unsw.edu.au/researchsite/australianinstituteforpopulationageingresearch-site/Documents/E.%20Whitehouse%20%20Pensions%20and%20the%20crisis.pdf> (accessed: 20.05.2017). 5. Australia URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201ec043.pdf?expires=1496170053&id=id&accname=guest&checksum=670ED05AA70C23FC44AA9A04A8A8A55A>. 6. United States URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201ec083.pdf?expires=1496174919&id=id&accname=guest&checksum=DCE34C9557D6DDDA3D8B420E62E42893>. 7. United Kingdom URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201ec082.pdf?expires=1496177327&id=id&accname=guest&checksum=CA0C19F733051D8F1B8C0C7F41503C47>. 8. Sweden URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201ec079.pdf?expires=1496180555&id=id&accname=guest&checksum=DD2F5AF5CE693E728565F077C1439950>. 9. Japan URL: <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/8115201ec064.pdf?expires=1496182869&id=id&accname=guest&checksum=A2F8B94E3B5B36F5909F38553A96A240>.

Прокопенко В.Ю. Мищенко В.С. Пенсионное обеспечение: отечественная практика и зарубежный опыт. Рассмотрены теоретические подходы и практику реформирования пенсионных систем стран мира. Обзор международный опыт государственного регулирования финансового обеспечения пенсионных систем. В статье анализируется опыт европейских стран по реформированию пенсионной системы в контексте возможности его применения в реалиях современной Украины. В частности, рассматриваются пенсионные системы отдельных стран ЕС, которые базируются на трехуровневых моделях, включающих солидарно-распределительную схему с обеспечением базового уровня пенсии и накопительную (обязательную и добровольную) и сочетаются в различных вариантах.

Статья содержит вывод, что для нашей страны дальнейшее изучение опыта европейских стран и удачных конструктивных решений будет полезным для их применения в процессе построения и реформирования собственной пенсионной системы, что позволит избежать негативных тенденций, обусловленных социально-экономическими и демографическими реалиями современного общества.

Ключевые слова: пенсионная система, солидарная схема, накопительное пенсионное страхование, модели пенсионных систем.

Prokopenko V.Yu., Mishchenko V.S. Pension provision: domestic practice and foreign experience. The theoretical approaches and practice of the pension systems reforming of the world's countries are examined. The international experience of state regulation of the pension systems financial provision is generalized. The experience of European countries as for the pension system reforming in the context of its application into the realities of modern Ukraine is analyzed in the article. In particular the pension systems of separate EU countries are considered. These systems are based on the three-standard models, which include a joint-dispensation scheme providing the basic level of pension and accumulative one (compulsory and voluntary) which are combined in different variants.

In the article it is concluded that for our country the further study of the experience of European countries and successful constructive decisions will be useful for the application into the process of building and reforming our own pension system, which will allow avoiding the negative trends due to the socio-economic and demographic realities of the modern society.

Key words: pension system, joint scheme, accumulative pension insurance, pension systems models.

Стаття надійшла до редакції: 11.11.2018 р.